

Marcin Choczyński

Wychowanie jako proces społeczny w teorii Floriana Znanieckiego

---

Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 6, 95-106

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marcin Choczyński
Instytut Socjologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
e-mail: marcin.choczyński@gmail.com

WYCHOWANIE JAKO PROCES SPOŁECZNY W TEORII FLORIANA ZNANIECKIEGO

Abstrakt: Wychowanie przedstawiane jako proces społeczny jest podstawą tożsamości jednostki w otaczającym ją środowisku. Wielu badaczy z kręgu socjologii zadawało sobie w przeszłości trud pełnej syntezy tej instytucji społecznej, która odpowiada za nabywanie kompetencji kulturowych człowieka. Jednakże dopiero Florian Znaniecki przedstawił całościowy i kompletny opis przekazywania wzorów kulturowych poprzez działanie wychowawcze. Jego praca pozostaje na gruncie socjologii pionierskim wkładem w całościowe poznanie aspektów wychowania ujmowanego w kontekście procesu społecznego, którego wpływ na działalność społeczeństw jest nie do przecenienia. Dodatkowo, poprzez pokazanie, że nie tylko pedagogika może zajmować się wychowaniem, Florian Znaniecki otworzył nowe perspektywy przed. Potraktowanie wychowania jako procesu społecznego odpowiedzialnego za tworzenie się struktury i stratyfikacji społecznej jest więc jeszcze jedną zasługą twórcy polskiej socjologii akademickiej.

Zainteresowanie wychowaniem jako procesem społecznym wykracza daleko poza analizę socjologiczną i jest przedmiotem rozważań rozmaitych nauk: od filozofii poprzez pedagogikę czy antropologię aż do ustaleń psychologii. Opis i rozkład akcentów w procesie wychowania uzależniony jest od perspektywy badawczej i orientacji teoretycznych każdej z tych nauk. Stąd wnioski dotyczące wychowania, jakie krystalizują się w refleksji naukowej, są niekiedy rozbieżne – wynika to z rozległości tematu a także specyficznego ujmowania go poprzez odmienne stanowiska metodologiczne.

Słowa kluczowe: socjologia wychowania, kulturalizm, przekaz wartości, wzory osobowe, autorytet instytucjonalny, role społeczne, instytucje i środowiska wychowawcze, współczynnik humanistyczny, aksjocentyzm

WPROWADZENIE

Współczesna socjologia wychowania czerpie z bogatego dorobku naukowego, wytworzonego na jej obszarze badawczym przez wiele lat. Różnorodność nurtów, koncepcji i przymysłów, które odwołują się do istoty procesu wychowania powoduje, że zagadnienie to może być rozpatrywane z wielu punktów widzenia. Wielość wniosków i konkluzji wytworzonych na przestrzeni lat czynią socjologię wychowania subdyscypliną naukową bogatą w różnorodne stwierdzenia odnoszące się do zagadnień procesów wychowawczych i ich skutków. Trzeba zaznaczyć, że socjologia wychowania przez szereg lat jest rozwijana w polskiej myśli społecznej. Oprócz Floriana Znanieckiego i jego koncepcji procesu przekazywania norm i wartości, także inni autorzy przedstawiali swoje przemyślenia dotyczące ideału wychowania w kontekście specyficznej transmisji kultury między pokoleniami. Należy tutaj wspomnieć takie nazwiska, jak m.in. Jan St. Bystron oraz Stefan Czarnowski (zob. Winclawski 2001: 72 – 78, 110 – 115). Na

szczególną uwagę zasługują także prace teoretyczne Józefa Chalasińskiego, który podnosi w nich tematykę wychowawczą, która związana jest z kształtem kultury i społeczeństwa decydującego, jakie wartości przekazywać kolejnym pokoleniom młodzieży (por. 1958: 12 – 17).

Socjologia wychowania, odmiennie niż pedagogika, koncentruje się na istocie procesu przekazywania wiedzy i jego wpływie na kształt i działanie społeczeństwa. Poprzez specyficzne metody wychowawcze tworzy się określony typ społeczeństwa, na które oddziałują ideały kulturowe zawarte w przekazie aksjonormatywnym. Dodatkowo transmisja pożądaných społecznie wartości powoduje ustanowienie ideału do którego zbiorowość powinna dążyć (zagadnienia ładu i porządku społecznego).

SPOŁECZNY CHARAKTER WYCHOWANIA

Socjologiczny opis wychowania przedstawiony całościowo i analitycznie poprzez uwypuklenie społecznego charakteru jego przebiegu został przedstawiony przez Floriana Znanięckiego w dwóch tomach jego traktatu pt. *Socjologia wychowania*. Tom I ukazał się w 1928 r., natomiast Tom II został wydany dwa lata później. Należy podkreślić, że była to na gruncie polskiej socjologii pionierska praca z tej dziedziny, która spowodowała niebywały rozwój tak szeroko pojętej subdyscypliny wiedzy społecznej (zob. Dulczewski 1984: 254 – 256). *Socjologia wychowania* jest cały czas systematycznie wznawiana i zawsze cytowana w dzisiejszym dyskursie o wychowaniu, co świadczy niewątpliwie o doniosłości i uniwersalnym charakterze tej pracy.

Na prace socjologiczne Floriana Znanięckiego przemożny wpływ miały jego zainteresowania filozoficzne. Z nich to czerpał wnioski i podstawy teoretyczne do swoich późniejszych prac dotyczących życia społecznego. Fakt ten wynikał z tego, że Znanięcki w początkowym okresie swojego życia miał aspiracje i zainteresowania ściśle filozoficzne, a wybitnym teoretykiem socjologii stał się dopiero w późniejszym okresie. Jednak we wszystkich jego pracach z zakresu socjologii odnaleźć można nawiązania do wcześniejszych przemyśleń ogólnofilozoficznych. Stanowią one kontynuację analiz Floriana Znanięckiego jako badacza filozofii wartości (por. Szacki 1986: 34 – 60). Akcentowanie filozoficznych podstaw w przekazywaniu wartości w procesie wychowania stanowi dowód na powiązanie socjologii humanistycznej Znanięckiego, nazywanej przez niego samego *kulturalizmem*, z podstawami ogólnofilozoficznymi, które dotyczą zagadnień aksjologii i moralności człowieka, jego zachowania w sytuacjach społecznych (zob. Jankowska 1996: 34 – 39).

Kulturalizm jako pewna orientacja w badaniu społecznej działalności człowieka i jej efektów zaowocował wieloma doniosłymi twierdzeniami. Przede wszystkim zwrócono uwagę na odniesienie całokształtu funkcjonowania społeczeństwa do danej kultury panującej w określonym miejscu i czasie. Dodatkowo zaakcentowano potencjał twórczy tkwiący w człowieku, który jest twórcą a także modyfikatorem działań o charakterze kulturowym. „Obiektywnym punktem odniesienia czynności jest kultura jako autonomiczna całość, której realność jest wyznaczana obecnością w doświadczeniach działających podmiotów” (Sitek 2002: 365). Aksjologia w kulturze wysuwa się więc na pierwszy plan w zamierzeniach polskiego uczonego. Postulaty dotyczące wpływu wartości na zachowania społeczne są zawsze akcentowane we wszystkich pracach socjologicznych Floriana Znanięckiego.

Na początku rozważań o charakterze wychowania i jego społecznym uwarunkowaniu trzeba rozgraniczyć samo jego pojęcie od terminu socjalizacji, które zajmuje w socjologii wiele miejsca. Otóż według terminologii nauk społecznych socjalizacja obejmuje całokształt

oddziaływania środowiska społecznego (przede wszystkim kultury) na jednostkę, powodując jej rozwój, natomiast wychowanie odznacza się określoną celowością i wyspecjalizowanymi metodami w przekazie wyselekcjonowanej wiedzy na temat świata skierowanym do wychowanka przez osoby bliskie lub o odpowiednich kwalifikacjach (takich jak np. rodzice, nauczyciele a także kręgi koleżeńskie czy media). Tak więc występuje zarówno ilościowe, jak i jakościowe rozróżnienie pomiędzy tymi dwoma definicjami (zob. Tillmann 2006: 6 – 12). Tak zarysowany kontekst pozwoli na prawidłowe odczytanie myśli Znanickiego – opisanie procesu wychowania przez określone części społeczeństwa.

Kluczowym zagadnieniem w pracy Znanickiego na temat istoty procesu wychowania jest kategorięczne stwierdzenie o jego społecznym charakterze. Autor podkreśla, że wychowanie można rozpatrywać tylko w kontekście procesu, który dokonuje się jedynie w grupach społecznych, stanowiących część składową szerszych systemów jednostek, z których największą jest społeczeństwo. Jego definicja samego procesu wychowania przedstawia się następująco: „(...) wychowanie jest to działalność społeczna, której przedmiotem jest osobnik będący kandydatem na członka grupy społecznej i której zadaniem, warunkującym faktyczne jej zamiary i metody, jest przygotowanie tego osobnika do stanowiska pełnego członka” (Znanicki 2001b: 21). Tak ujęta definicja procesu wychowania akcentuje przemożny udział zbiorowości (przeważnie są to grupy, ale także kategorie społeczne czy pewne segmenty społeczeństwa w sensie ogólnym) w dyrektywnym przygotowaniu kandydata do roli pełnoprawnego członkostwa jego osoby w układach społecznych, jakie są obecne w tych zbiorach jednostek.

Chociaż syntezę przemyśleń na temat wychowania jako procesu społecznego Florian Znanicki zawarł w swoim dwutomowym dziele *Socjologia wychowania*, będącą jego głównym traktatem dotyczącym całościowej problematyki odnośnie tej kwestii, to jednak jego naczelną ideą dotyczącą społecznego charakteru ukierunkowania rozwoju wychowanków została zasygnalizowana znacznie wcześniej. Już w 1922 r. w pracy zatytułowanej *Wstęp do socjologii* wyraża on przekonanie o konsekwentnym przygotowaniu jednostek do pełnienia ról społecznych w dorosłym życiu. Autor sygnalizuje też występujący czasami brak świadomej refleksji wychowanków na postawione wobec nich wymagania. Zważywszy na młody wiek i brak doświadczenia jest to jednak reakcja w pełni zrozumiała. Dodatkowo, indywidualna odrębność jednostki, która jest przecież wrodzona, musi być według Znanickiego równoważona wpływem wartości, które to pozwalająby reagować w jeden i ten sam sposób na wymagania związane z uczestnictwem w pełnoprawnym życiu społecznym. Wyrównanie i sprowadzenie do określonych wzorów postępowania wychowanka odbywa się poprzez wpływ prawa, obyczajów a także charakterystyki działań danego społeczeństwa i jego ustroju, form praktycznych i myśli refleksyjnych, które jego członkowie uznają za obowiązujące. Działania takie według Znanickiego pozwalają na prognozę i przewidywanie przyszłych reakcji członków społeczeństwa w odpowiedzi na wydarzenia, których będą mogli oni doświadczać w przyszłości (zob. Znanicki 1988: 70). Tak pojęty społeczny charakter wychowania determinuje więc postępowanie jednostek i pozwala na zaznajomienie ich z meandrami występującymi podczas kontaktów publicznych z innymi członkami swojej grupy bądź też z obcymi.

Florian Znanicki, chociaż przedstawił syntetyczną pracę dotyczącą okoliczności, w jakich odbywa się proces wychowania w społeczeństwie, nie był jednak pierwszym autorem, który poruszył to zagadnienie z punktu widzenia socjologii. Polski uczone kierował się niewątpliwie pracami Émila Durkheima, francuskiego pioniera socjologii akademickiej. Durkheim odwołuje się do przekazywania wychowankom przez społeczeństwo kultury umysłowej i moralnej, stanowiącej

dorobek przeszłych pokoleń. Działanie takie wprost prowadzi do stawania się społeczeństwa i decyduje o jego istnieniu (por. Szacki 2006: 381 – 382).

Podobny charakter definicji wychowania dwóch wielkich klasyków socjologii świadczy o ciągłości myśli oraz o konsensusie dotyczącym samej istoty przebiegu tego procesu. Polski uczony wprowadza także w *Socjologii wychowania* szereg terminów, które mają za zadanie wyjaśnić bliżej istotę procesu wychowania. Florian Znaniecki definiuje w swojej pracy pojęcie *wzorów osobomych* na określenie ideału wypełniania przez członków grup zadań, które desygnowane są im przez szersze zbiorowości. Ideały takie pełnią ważną funkcję, ponieważ ukazują wychowankom pełny zakres wykonywania danej funkcji. Jednakże należy też przypomnieć, że postawy idealne przeważnie nie mają swojego pełnego odzwierciedlenia w rzeczywistości „Wzory osobowe to istniejące w grupach społecznych (i przez nie określone) wyobrażenia ludzi jako realizatorów określonych ról społecznych. Narzucona przez grupę rola jest przyjmowana, akceptowana i jako taka uznawana za obowiązkową przez danego osobnika. Sposób odegrania owej roli zależy jednak od samej indywidualności odgrywającego ją osobnika” (Jankowska 1996: 57). Nie istnieje zatem możliwość ortodoksyjnego wypełniania obowiązków związanych z posiadaniem roli społecznej, jednak w interesie społeczeństwa jest zaszczepienie wychowankom przekonania o tym, że do takiego ideału należy dążyć w późniejszym postępowaniu.

Przygotowanie wychowanków do pełnienia ról społecznych jest skierowanie głównie ku przyszłości. Według Znanieckiego, przekazywanie kultury w procesie wychowania jest zależne przede wszystkim od tradycji panujących w społeczeństwie. To od niej zależy, w jakim stopniu rozwiną się w wychowanku pozytywne umiejętności, takie jak twórczość, aktywność czy samodzielność. Cechy te, nabyte w trakcie społecznego wychowania jednostki pozwalają na trwałą budowę społeczeństwa przyszłości, opartego jednakże na silnych podstawach aksjologicznych. Tak idealistyczne przekonania dotyczące prognozy wyglądu przyszłego społeczeństwa stawiają koncepcję Znanieckiego blisko myśli przedstawicieli aksjocentryzmu filozoficznego, np. Bogdana Suchodolskiego (por. Gajda 2001: 94 – 96). Odwołanie do idei tradycyjnego wychowania, które zawiera się w aksjocentryzmie zostanie przywołane w ostatnim punkcie niniejszego artykułu.

Florian Znaniecki wprowadza w swojej socjologicznej pracy także pojęcie *środowiska wychowawczego*, które jest uosobieniem przedstawicieli społeczeństwa, mających za zadanie przygotować kandydata na pełnoprawnego członka grupy według określonych przez daną kulturę kryteriów. Najbardziej predestynowaną do tych czynności jest osoba nauczyciela, która przekazuje kulturę danego społeczeństwa w sposób wyspecjalizowany (zob. Znaniecki 2001b: 51 – 53). Należy podkreślić tutaj kompetencje zawodowego wychowawcy, jego wykształcenie w duchu pedagogiki i znajomość przebiegu rozwoju psychicznego (umysłowego) oraz fizycznego swoich podopiecznych.

Polski uczony wylicza w *Socjologii wychowania* poszczególne instytucje wychowawcze odpowiedzialne za prawidłowe uspołecznienie jednostki. Na pewno podstawową grupą społeczną, w której proces wychowania przebiega całościowo i stanowi jej główny atrybut – jest rodzina (zob. tamże: 57). Fakt przekazywania treści kulturowych dziecku przez jego rodziców jest uwarunkowany samym biologicznym charakterem powstania rodziny, wynika z instynktu macierzyńskiego i ojcowskiego. Rodzice są pierwszymi wychowawcami dziecka, wartości wyniesione z domu rodzinnego są najtrwalsze i w późniejszym życiu jednostka, chociaż czasami nieświadomie, powiela zachowania swoich rodziców we wszystkich sferach życia i kontaktach społecznych. Na trwałość przekonań przekazywanych w rodzinie ma też wpływ fakt zażyłości i

traktowanie jej jako podstawowej komórki społecznej, która jest platformą szerszych relacji w społeczeństwie.

Istotnym oddziaływaniem na młodego człowieka charakteryzuje się też krąg sąsiedzki, wyrażający się w bliskości kontaktów z wychowankiem i regulujący przede wszystkim jego zachowanie na podstawie posiadanych opinii i plotek dotyczących postępowania (pozytywnego czy też negatywnego) kandydata na członka społeczeństwa (zob. tamże: 73). Dzisiejsze oddziaływanie kręgu sąsiedzkiego wydaje się maleć w dobie swoistej indywidualizacji postępowania jednostki a także jej oderwania od życia wspólnotowego. Coraz większa koncentracja na pracy zawodowej oraz wielość oferowanych rozrywek dostępnych w przestrzeni wielkomiejskiej powoduje, że brak jest recenzowania postępowania jednostki z uwagi na jej fizyczną absencję w swoim środowisku zamieszkania. Stąd też opinia o człowieku wydawana przez jego najbliższe otoczenie nie ma przeważnie pokrycia w rzeczywistym zachowaniu.

Grupa rówieśników jest za to instytucją, której wpływ na dziecko stale rośnie, w miarę jego rozwoju biologiczno-psychicznego. Cechą charakterystyczną, według Znanięckiego, jest fakt możliwości pojawienia się w tej grupie wzorców innych od tych wyniesionych z domu rodzinnego (zob. tamże: 91 – 92). Szczególnie odmienne w grupie rówieśniczej mogą być wzory dotyczące moralności i sposobów spędzania wolnego czasu. Jest to też zbiorowość, w której dziecko spotyka swoich rówieśników z tego samego pokolenia, stąd daje się zauważyć szybką integrację w tej kategorii. Co ważne, to właśnie wtedy najczęściej dochodzi do uświadomienia seksualnego, a także mogą pojawić się zachowania o charakterze dewiacyjnym bądź subkulturowym. Jednostki odrzucają wtedy etos wyniesiony z domu rodzinnego poprzez konfrontację z normami rówieśników, które wydają się znacznie bardziej atrakcyjne, ale zarazem są podawane w formie zwulgaryzowanej i niepełnowartościowej.

Jednakże krąg rówieśniczy nigdy nie powinien odgrywać najważniejszej roli w wychowaniu dziecka z uwagi na oczywiste niedomówienia w przekazie aksjologicznym. Według Znanięckiego, najbardziej wyspecjalizowaną instytucją wychowawczą, zakładającą celowy przekaz obowiązującej kultury jest szkoła z charakterystycznym dla niej partykularnym wydzieleniem uczniów od wpływów innych grup. Częściowe odosobnienie, którego obiektem jest uczeń, ma na celu pełniejszy przekaz i zrozumienie treści, które są do niego kierowane w szkole, bez zbytecznych zakłóceń środowiska (zob. tamże: 103 – 107).

Oprócz tak zarysowanych podmiotów, wspomina się jeszcze instytucje wychowania pośredniego, głównie media, jednak ich oddziaływanie jest nieporównywalnie mniejsze od tych wspomnianych wyżej. Dzieje się tak dlatego, ponieważ ich przekaz nie jest bezpośredni, kierowanie informacji do wychowanka odbywa się poprzez adresowanie do niego perswazji, która może być zawarta na różnych nośnikach informacji. Jednak jest to tylko oferta niekiedy czysto marketingowa czy ideologiczna, pozbawiona głębszego sensu i niemająca na celu rzeczywistego przystosowania do otaczającego świata społecznego. Jest ona substytutem wiedzy o świecie, która to lansuje maksymalnie uproszczony obraz składający się z hedonistycznych ideałów, które cieszą się popularnością u młodzieży.

Część II *Socjologii nychowania* Znanięcki nazwał urabianiem osoby wychowanka, mając na myśli takie jego ukształtowanie, które prowadzi do pełnego jego uczestnictwa w kontaktach społecznych. W innej swojej pracy, też związanej z wychowaniem, przedstawia poszczególne rodzaje wpływu społecznego, jaki może być kierowany do wychowanka przez instytucje wychowawcze zaakcentowane wyżej. Polski socjolog wymienia takie jego rodzaje, jak: opinię społeczną, pomoc w wykonywaniu zadań a także sankcje za uchybienia, naklanianie lub wprost

zmuszanie do postępowania zgodnie z obowiązującymi normami. Działania te odgrywają pomocniczą rolę w przytoczonej już kategorii *wzoru społecznego* (por. Znaniński 2001a: 97).

Co znamienne, społeczny charakter wychowania powoduje, że jednostka pozostaje pod ciągłą obserwacją nauczycieli (albo rodziców, kolegów) i podlega kompleksowej ocenie w kontekście swojego zachowania. Stąd też wykonuje zadania swojej roli wychowanka, która to zdeterminowana jest opinią znaczących jednostek odniesienia (zob. Świda-Ziemia 2001: 128 – 129). Ten fakt najlepiej podkreśla nieuchronność społecznego charakteru wychowania i jego doniosłości w życiu każdego człowieka, niezależnie od wpływów kultury, jakim podlega.

WYCHOWANIE JAKO AKTYWNY PROCES PRZEKAZU WARTOŚCI

Społeczny charakter wychowania przedstawiony w poprzednim punkcie, jest przewodnią myślą w refleksji Floriana Znanińskiego na temat przekazywania określonych reguł wychowankom przez ważne instytucje społeczne. Kluczowy element w tak pojętym sposobie wychowania stanowi transmisja kultury, przekazywana z pokolenia na pokolenie. Sam autor postulował nawet takie widzenie socjologii, która opierałaby się na wartościach i relacjach, jakie wytwarzane są na ich podstawie. „(...) Znaniński zaproponował całkowity przewrót w sposobie myślenia na temat relacji jednostka – społeczeństwo, polegający na wprowadzeniu koncepcji systemów w odniesieniu do zjawisk społecznych i kulturowych jako dynamicznych układów czynności i wartości” (Halas 2010: 145). Aksjologiczna tematyka norm i wartości była więc sednem widzenia stosunków społecznych, opartych na przekazywanej między generacjami na przestrzeni lat kulturze. Co istotne, Florian Znaniński postulował wpływ wychowania na całe układy społeczne, nie tylko na psychologicznie rozumianą osobowość. Jego wykładnia dotycząca wychowania jest więc odniesieniem się do konstrukcji porządku społecznego opartego na normach i wartościach (por. Sitek 2002: 370).

Aktywny proces przekazu kulturowego jest możliwy tylko w przypadku ludzi. Natura bowiem nie stwarza mechanizmów wychowania. Idea ta jest konstytutywnym wyróżnikiem człowieczeństwa. Stąd według Znanińskiego wszystkie wartości, które zostały wytworzone na przestrzeni lat i które są podzielane przez społeczeństwa, dostępne są wychowankom tylko przez kontakt interpersonalny z drugim człowiekiem (nauczycielem, rodzicem czy kolegą). Jednostki, które odpowiedzialne są za wychowanie, przekazują dane znaczenie wartości, pokazując wychowankom ich rangę i zastosowanie. Poprzez takie działanie wychowankowie odtwarzają znaczenie tak zaprezentowanych ideałów i przyjmują ich istnienie oraz obowiązywanie w danym kontekście społecznym (zob. Znaniński 2001b: 301). Wychowanie jest więc takim przekazem wartości, które jednocześnie pobudza do refleksji nad ich znaczeniem i zastosowaniem.

Wszystkie czynności społeczne, czy ogólnie – działanie – jest według polskiego uczonego nasycone wartościami, które stanowią główny składnik wciąż rozwijającej się kultury. Stąd cały czas możliwy jest rozwój i doskonalenie zastanego świata przez coraz to większą internalizację wartości. „Wychowanie według Znanińskiego dokonuje się w czynach społecznych, a ich przedmiotem jest wychowanek kształtowany w perspektywie jego znaczącej roli w doskonaleniu świata” (Wróblewska 2001: 195). Poprzez takie ujęcie wychowania jako transmisji określonych wartości, możliwy jest kierunkowy, nastawiony na osiągnięcie określonych celów przekaz, służący do utrzymania danej struktury społecznej. Z drugiej jednak strony wychowanek, wyposażony w wartości i zdający sobie sprawę z ich doniosłości będzie aktywnie dążył do urzeczywistnienia swoich ideałów w praktyce, nierzadko powodując modyfikację zastanej struktury społecznej,

która może nie odpowiadać jego idealistycznym zapatrywaniom wyniesionym z procesu wychowania.

W rozważaniach Floriana Znanieckiego na temat kultury, wartości oraz norm warto także przywołać wielokrotnie akcentowany przez polskiego socjologa termin *współczynnika humanistycznego*, jako definicji odwołującej się do kategorycznego stwierdzenia o tym, że człowiek ma wpływ na otaczającą go kulturę, poprzez znaczenie interakcji z innymi jednostkami, co powoduje ciągle jej modyfikacje. Kultura nasycona wartościami ukazuje znaczenia, jakie dla danych społeczności pełnią określone obiekty. Znaczenia te odgrywają zasadniczą rolę w procesie tożsamości tychże grup i społeczeństw. Przekazywanie wartości poprzez wychowanie pozwala na uchwycenie sensu i ważności, jakie mają w danej kulturze poszczególne obiekty czy symbole (por. Liao 2010: 29).

Jednak sam przekaz wartości w procesie wychowania musi być poprzedzony odpowiednim przygotowaniem wychowanków na ich właściwą recepcję. „Co prawda, aby doświadczać znaczenia potrzebne jest pewne przygotowanie lub <<przyuczenie>>; jednostka musi znaleźć się w określonych warunkach i być nauczona, jak używać danej wartości” (Znaniecki 2008: 73). Określony trening w zakresie przyjmowania nowych wartości wydaje się niezbędny w celu właściwszego ich zrozumienia przez wychowanków a także nakreślenia całego spektrum ich konotacji dla współczesnego społeczeństwa.

Normy i wartości transmitowane w procesie wychowania są zawsze społecznie określone i jako takie funkcjonują w codziennej egzystencji danej społeczności. Rolą nauczyciela jest taki ich fachowy przekaz, aby odpowiadały wizerunkowi ideału społecznego obowiązującego w danej grupie. Urzeczywistnienie tychże norm pozwoli na pełne przygotowanie wychowanka do uczestnictwa w tej zbiorowości. Ponadto wychowankowie obserwując wartości, normy i ideały, sami kształtują swoją przyszłą bazę, na podstawie której będą w przyszłości kształtować jakość swojego życia społecznego (zob. Jankowska 1996: 101 – 103). Taki konglomerat przekazywanych wartości i norm powinien wyrażać się spójnością, w przeciwnym wypadku ich zrozumienie i zastosowanie nie będzie przez wychowanka w pełni możliwe.

Podczas każdej transmisji kultury między wychowankiem a nauczycielem, według Znanieckiego, nawiązany zostaje swoisty *stosunek społeczny* zachodzący pomiędzy tymi dwoma obiektami. Co ważne, jest to stosunek odgórnie unormowany, określa powinności wychowanka, głównie przyswajanie wiedzy, a także przysposabianie sobie takich wzorów postaw, które pozwolą mu na stanie się pełnoprawnym członkiem grupy społecznej. Polski socjolog wskazuje też na niedojrzałość dziecka we wczesnym etapie jego nauki, kiedy nie zdaje sobie ono jeszcze dokładnie sprawy z wagi stosunku wychowawczego. Wtedy zatem pośredniczącą rolę między wychowankami a dziećmi powinni mieć opiekunowie, którzy desygnują zadania wychowawcze na osobę nauczyciela (por. Znaniecki 2001b: 315 – 318). Scedowanie swoich obowiązków (częściowe) przez rodziców na rzecz nauczycieli wynika z faktu niewątpliwej możliwości rozszerzenia wiedzy wychowanka o takie normy i ideały, które w domu rodzinnym mogą być słabiej akcentowane (np. kontemplacja sztuki).

W twórczości Floriana Znanieckiego obserwowane jest stanowisko swoistego determinizmu, jeżeli chodzi o kwestię wartości, czy szerzej – aksjologii. „Jedyny świat dostępny człowiekowi, to przeniknięty duchem kultury świat ludzkich wartości. Rozwój świata jest dla człowieka ciągłym wprowadzaniem wartości do rzeczywistości, ich upowszechnieniem (na drodze współdziałania lub symbolicznego przekazu) oraz twórczym urzeczywistnieniem w

procesie aktualizacji” (Jankowska 2001: 161). Wynika z tego, że ludzkie działanie zawsze podlega pod kategorię wartości, jest oceniane w odniesieniu do uznanej aksjologii.

Z tak pojętym stanowiskiem należy wiązać też ogólno-filozoficzne zapatrywania polskiego socjologa, który niejednokrotnie stwierdza, że rzeczywistość nie jest dana człowiekowi bezpośrednio. Jednostki uczestniczące w życiu społecznym poznają tę rzeczywistość poprzez wartości. Ludzie jako podmioty doświadczają jej zawsze w oparciu o zdobyte wcześniej umiejętności, przeważnie zdobyte na drodze wychowania i kontaktów w przestrzeni społecznej z innymi działającymi jednostkami (zob. Ziółkowski 2010: 164). Podczas trwania życia, nabyte wartości i umiejętności pozwalają na coraz pełniejsze uczestnictwo w życiu społecznym i faktyczne rozumienie praw rządzących własną grupą społeczną, w tym najważniejszych – dążeniu do jej przetrwania i spójności.

Przedstawione powyżej główne stanowiska w koncepcji wychowania Floriana Znanieckiego wzajemnie się uzupełniają i stanowią jedną, niepodzielną całość. Wychowanie zawsze ma charakter społeczny, ponieważ przekazuje wartości wytworzone na podstawie kultury. Ta zaś jest wytworem ludzkiej cywilizacji, niezależnie od stopnia jej rozwoju. Transmisja wartości w wychowaniu jest przekazem kultury, która pozwala na rozwój i stanowi o człowieczeństwie następnym pokoleń.

AKSJOCENTRYZM W WYCHOWANIU

Socjologiczne podejście Floriana Znanieckiego skupiało się na tradycyjnym przekazie wartości wychowankom poprzez szereg instytucji społecznych, pod wpływem których jednostka kształtowała swoje relacje w ciągu trwania swojego życia. Warto dodać, że transmisja ideałów stanowi przedłużenie i refleksję doświadczeń przodków, których myśli są przekazywane następnym pokoleniom.

Również przemyślenia dotyczące roli zarówno uczniów jak i nauczycieli są przedmiotem norm i idei. „Wartości to kluczowy problem dla edukacji szkolnej. Występują w niej jako system norm rzutujących na poczynania nauczycieli i uczniów. Podczas kształcenia odwołujemy się do wartości (...). Wartości są kategorią edukacji i nauk o niej. Stanowią dla nich źródło inspiracji i dyrektyw” (Denek 2000: 31). Takie aksjocentryczne ujęcie przedmiotu wartości w tematyce wychowania jest zbieżne z wykładnią Floriana Znanieckiego. Charakteryzując stosunki wychowawcze zachodzące między uczniami a nauczycielami, stwierdza on, że są to stosunki społeczne. O ich specyfice decyduje to, że odbywają się one w celu urabiania jednej ze stron (uczniów) według przyjmowanych wzorów – czyli wartości obecnych w określonym społeczeństwie (zob. Jankowska 1996: 105). Przyjęcie takich zasad decyduje o powodzeniu wychowania, czyli uspołeczniania kandydata w kierunku pełnienia ról w grupach społecznych.

Wychowanie według Floriana Znanieckiego to fakt ściśle społeczny. Poprzez urabianie wychowanka, grupa przygotowuje kandydata na jej pełnoprawnego członka. W tym procesie najbardziej istotny jest przekaz wartości, które nauczyciele kierują do swoich podopiecznych. „Źródło wartości uznawanych przez członków danego społeczeństwa stanowią wartości w tym społeczeństwie propagowane” (Misztal 1980: 180). Co ważne, w tak ujętym programie, to nauczyciel jest osobą wiodącą, liderem, który oddziałuje na swoich wychowanków. Tradycyjna szkoła zorientowana na przekaz wartości i surowe ich egzekwowanie w zachowaniu uczniów odrzuca modne ostatnio i coraz silniej akcentowane partnerstwo między dwoma stronami stosunku wychowawczego. Należy podkreślić, że nauczyciel i uczeń nie mogą być partnerami z

uwagi na fundamentalne różnice, jakie widoczne są w stosunku wychowawczym, wynikające z wielu obiektywnych przyczyn. Jedną z nich jest przede wszystkim wiek wychowawcy, stawiający go na pozycji nadrzędnej względem ucznia.

Dodatkowo zasób kulturowy, kompetencje, umiejętności oraz praktyka życiowa powodują, że to wychowawca naturalnie wykonuje rolę opiekuna ucznia i jego przewodnika po świecie wzorów społecznych. Partnerstwo, poprzez zrównanie ról niszczy stosunki wypracowane w szkole na przestrzeni lat. Dla przykładu, może ono prowadzić do zakwestionowania przez wychowanków wartości, które chcą im przekazać nauczyciele. Powodem tego mogą być czysto partykularne interesy, ale także chęć udowodnienia ważności swojej pozycji w stosunku do wychowawcy poprzez podważanie jego stanowiska.

Rozpoznawanie wartości przez ucznia w czasie pobytu w szkole, czy chociażby podczas wychowania rodzinnego stanowi ważny rdzeń osobowości, która oddziałuje na dalsze życie jednostki – przede wszystkim na wybory, jakich ona dokonuje. Edukacja ma za zadanie zapewnić przedstawienie tych wartości (zob. Pasterniak 1991: 24 – 26). Ich ekspozycja pozwala na zwrócenie uwagi na wagę ich oddziaływania w dorosłym życiu, na to, jak dzięki nim wychowanek może dokonywać wyborów w odniesieniu do swojej osobowości i zinternalizowanych w niej wartościach.

Florian Znaniecki uważał, że stosunki wychowawcze pomiędzy nauczycielami a uczniami nigdy nie są równorzędne. Zakładał, że wychowawca powinien wytworzyć sobie u swoich uczniów poczucie autorytetu, swoistej powagi i uroku społecznego. Zabieg taki jest bowiem niezbędny, jeżeli uczniowie mają podporządkować się jego kierownictwu, czyli pośrednio także przekazywaniu im społecznie uznanych norm i wartości (por. Znaniecki 2001b: 326). Pozbawiony autorytetu instytucjonalnego i osobowego nauczyciel traci niejako kompetencje pedagogiczne i legitymizację do przekazywania społecznie uznanych norm i wartości.

Do autorytetu a także specyficznego charakteru procesu nauczania nawiążą wybitni socjologowie francuscy Pierre Bourdieu oraz Jean-Claude Passeron w swojej pracy *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania* (2006: 195 – 205). Podają oni, że pojęcie autorytetu wyznacza specyficzną komunikację między nauczycielami a uczniami, która z góry wynosi wychowawcę na pozycję dominującą, zapewniając mu przewagę merytorycznego zasobu wiedzy w kontakcie z wychowankiem. Aksjocentryczna wizja szkolnictwa według nich wynika z uwarunkowań społecznych, jakie przenoszone są na proces wychowania, który odzwierciedla panujące zależności międzyklasowe w społeczeństwie nowoczesnym.

Działalność pedagogiczna rodziny, szkoły, grupy kolegów czy innych instytucji wychowawczych skupia się na dostarczeniu wychowankowi pewnych wzorów postępowania, które są użyteczne w późniejszym – dorosłym życiu jednostki i pozwalają jej na pełne uczestnictwo w relacjach społecznych – w tym poznania swoich praw i obowiązków. Osoby, które pod wpływem wychowania zinternalizowały podstawowe wartości ogólnoludzkie, uczestniczą (świadomie bądź nieświadomie) w kreowaniu określonego ładów czy porządku społecznego, wynikającego właśnie z prawidłowego przyswojenia sobie norm opisujących prawidłowy stan społeczeństwa i kreują jego trwanie. „Wychowanie pokierować się stara procesem rozwojowym wychowanka w taki sposób, aby po jego ukończeniu tenże był osobnikiem społecznym o pożądanym <<właściwościami>>” (Znaniecki 2001b: 319). Tak zarysowany główny cel wychowania stanowi przesłankę do trwałości określonych społeczeństw poprzez reprodukcję wzorów instytucji, struktury czy stratyfikacji obowiązujących w nich przez długi okres czasu.

Kończąc, należy dodać, że postulat przekazu wartości między generacjami i wpływ tego przekazu na terażniejszy kształt społeczeństwa jest obecny w światowym dyskursie w naukach społecznych. Wystarczy wspomnieć propozycję teoretyczną przywołanych już wcześniej Pierre'a Bourdieu i Jean-Claude'a Passerona.

***

W tym miejscu trzeba sobie zadać pytanie o recepcję i ważność postulatów, jakie podnosił Florian Znaniecki w swojej pracy. Czy jego idee wciąż obowiązują? Czy społeczny proces wychowania pozwala wychowankom na przystosowanie się do pełnienia ról w dorosłym życiu i wypełnianie zadań, jakie nakłada na nich grupa społeczna?

Z pewnością praca Floriana Znanieckiego jest już pozycją klasyczną – systematycznym traktatem z socjologii wychowania, który podejmuje całościowy zakres problematyki teoretycznej związanej z przekazem wartości. Waga i znaczenie tego dzieła są nie do przecenienia nie tylko na gruncie polskim, ale także światowym. Dość powiedzieć, że propozycje polskiego socjologa oparły się próbie czasu i są nadal aktualne. Nikt nie może zaprzeczyć, że wychowanie jest procesem ściśle społecznym, które pozwala na reprodukcję kultury a także jej dalszy rozkwit i utrwalanie w danej społeczności.

Myśl Znanieckiego jest w dzisiejszej dobie bardzo aktualna. Wychowanie jako proces społeczny mający na celu takie ukształtowanie jednostki, aby jak najkorzystniej wypełniała zadania związane ze swoją rolą – znajduje zastosowanie w terażniejszym postulacie o potrzebie kształcenia zarówno ogólnego, jak i specjalistycznego. Absolwenci szkoły, którzy odnajdują się na rynku pracy, a ich umiejętności są wysoko cenione – przyczyniają się do lepszego funkcjonowania grupy, kategorii czy też całego społeczeństwa. Sprostanie wymogom postmodernistycznego świata, gdzie nieustannie zmieniają się obowiązujące wzorce a natłok informacji przytłacza jednostkę, jest możliwe tylko na drodze wielostronnego, pełnego i odpowiedzialnego wychowania, które przygotuje odpowiednio jednostkę na wymagania związane z uczestnictwem w życiu zawodowym, politycznym czy ekonomicznym. Wynika z tego, że koncepcje polskiego socjologa są jak najbardziej aktualne i odpowiadają na wymagania stawiane kandydatom na członków grup społecznych.

Bibliografia:

- BOURDIEU P., PASSERON J.-C. (2006), *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- CHAŁASIŃSKI J. (1958), *Spółczesność i wychowanie*. Warszawa: PWN.
- DENEK K. (2000), *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- DULCZEWSKI Z. (1984), *Florian Znaniecki. Życie i dzieło*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- GAJDA J. (2001), *Koncepcje Floriana Znanieckiego – zbieżne z założeniami pedagogiki kultury (głos w dyskusji)*. [w:] H. Rotkiewicz (red.) *Florian Znaniecki. Myśl społeczna a wychowanie. Inspiracje dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”, s. 91 – 96.
- HAŁAS E. (2010), *Kulturowe źródła podmiotowości*. [w:] E. Hałas, A. Kojder (red.) *Socjologia humanistyczna Floriana Znanieckiego. Przesłanie dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 143 – 162.
- JANKOWSKA D. (1996), *Koncepcja wychowania Floriana Znanieckiego i jej znaczenie dla współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- JANKOWSKA D. (2001), *Z Florianem Znanieckim wokół wartości*. [w:] H. Rotkiewicz (red.) *Florian Znaniecki. Myśl społeczna a wychowanie. Inspiracje dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”, s. 155 – 167.
- LIAO T.F. (2010), *Metoda socjologiczna Floriana Znanieckiego i jej zdolność przewidywania*. [w:] E. Hałas E., A. Kojder (red.) *Socjologia humanistyczna Floriana Znanieckiego. Przesłanie dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 17 – 32.
- MISZTAL M. (1980), *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa: PWN.
- PASTERNAK W. (1991), *O dydaktycznej teorii wartości*. Goleniów: Oficyna Wydawnicza „Bios”.
- SITEK W. (2002), *Znaniecki Florian*. [w:] K.W. Frieske, H. Kubiak, G. Lissowski i in. (red.) *Encyklopedia Socjologii T.4*. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 363 – 371.
- SZACKI J. (2006), *Historia myśli socjologicznej. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SZACKI J. (1986), *Znaniecki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- ŚWIDA-ZIEMBA H. (2001), *Typ ludzi <<dobrze wychowanych>> - aktualna refleksja pedagogiczna*. [w:] H. Rotkiewicz (red.) *Florian Znaniecki. Myśl społeczna a wychowanie. Inspiracje dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”, s. 124 – 135.
- TILLMANN K.-J. (2006), *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WINCŁAWSKI W. (2001), *Słownik biograficzny socjologii polskiej. T.1*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WRÓBLEWSKA T. (2001), *Filozofia wartości Floriana Znanieckiego*. [w:] H. Rotkiewicz (red.) *Florian Znaniecki. Myśl społeczna a wychowanie. Inspiracje dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”, 189 – 195.
- ZIÓLKOWSKI M. (2010), *Człowiek jako twórca wiedzy. Podmiotowość a uwarunkowania społeczne i kulturowe*. [w:] E. Hałas, A. Kojder (red.) *Socjologia humanistyczna Floriana Znanieckiego. Przesłanie dla współczesności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 163 – 178.
- ZNANIECKI F. (2001a), *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ZNANIECKI F. (2008), *Metoda socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ZNANIECKI F. (2001b), *Socjologia nychowania. Tom I: Wychowujące społeczeństwo, Tom II: Urabianie osoby wychowanka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ZNANIECKI F. (1988), *Wstęp do socjologii*. Warszawa: PWN.